

Miks me mäletame nii, nagu me mäletame?

Annikki Kaivola-Bregenhøj

Alates 1932. aastast, mil ilmus Fredric C. Bartletti raamat *Remembering*, on folkloristid tundnud kasvavat huvi mälu-uurimise tulemuste ja katsete vastu. Üks huvitavamaid aspekte selles temaatikas on mälu roll jutustuse varieerumisel, mis tõestab veel kord hästi tuntud fakti, et minevikus toimunud sündmustest kõnelemisel või varem kuulnud ainese meenutamisel ei ole tegu mällu talletatud ainese mehaanilise reprodutseerimisega. Kui jutustaja esitab sama lugu erinevates situatsioonides, siis ei tähenda see mingil juhul seda, et ta kordab sõna-sõnalt päheõpitud folklooriteksti, vaid ta loob iga kord uue versiooni, toetudes tema käsutuses olevale kognitiivsele ainesele ja mäluksildudele. Kordamisest kõneldes eelistavad tänapäeva teadlased terminit 'loomine' (Honko 1980: 32; Hoppál 1980: 297).

Mitmed narratoloogias huvitatud psühholoogid ja keeleteadlased on analüüsinud protsessi, mille käigus inimene kuuleb või loeb jutustust, mõistab seda, talletab jutustuse mälus ning hiljem taasesitab selle uues kontekstis. Needsamad uurimused mälu kognitiivsetest struktuuridest ehk skeemidest on andnud metodoloogilise tõe ka käesolevale analüüsile (Kaivola-Bregenhøj 1996). Skeemide all mõistavad uurijad viisi, kuidas inimene jälgib ja seletab maailma enda ümber. Termin ise on üle võetud kognitiivsest psühholoogiast ning arvatakse olevat tuletatud Fredric C. Bartletti poolt. Alljärgnevalt olen skeemi põhimõtet kasutanud analüüsides jälgimise, mällu talletamise ja tõlgendamisega seotud protsesse.

Kuulates jutustajat seisab uurija tihtipeale silmitsi küsimustega, kuidas jutustust edasi antakse, kuidas see talletatakse inimmälus ning hiljem ümber jutustatakse. Esituse hetkel koosneb igasugune suuline jutustus paljudest teguritest, mis määravad selle lõpliku vormi. Ühelt poolt vormib jutustust jutustaja kognitiivne taust: tema oskus kasutada skeeme, võime talletada ja meelde tuletada, seostamisvõime ja hetkemeleolu. Arvesse tuleb võtta ka vestlust tervikuna. Teisalt mõjutab jutustust aga ka kultuuriline, keeleline ja konkreetse situatsiooni taust. Vaid väga harva esitab jutustaja sama jutu erinevail juhtudel täpselt ühtemoodi, isegi kui zhanride erinevused on selles osas küllaltki arvestatavad.

Esitussituatsioonis jutustaja meenutab ja sõnastab folklooriainese, mida ta soovib oma kuulajatele edasi anda. Seda situatsiooni mõjutavad nii mäletamisprotsessi seadused kui kõik muud tegurid, mida on teadaolevalt seostatud jutustuse kui traditsiooni saadusega. Mida põhjalikumalt töötati läbi jutustusse puutuv informatsioon vastuvõtmise faasis, seda kergem on seda mäletada meenutamise faasis. Ning mida pikem on ajavahemik kahe esituse vahel, seda vähem mäluksilde on jutustajal kasutada. Sellisel juhul tuleb tal toetuda üldistele teadmistele sedasorti juttudest või tema käsutuses olevatele jutuskeemidele.

Jutustuse esitaja teab juba oma eelnevast kogemusest, et narratiivide struktuur on episoodiline ning iga episood koosneb üksteisega tahtlikus, põhjuslikus ja ajalises seoses olevatest osadest. Erinevail esitustel võib erinevate osade rõhuasetus varieeruda.

Siinkohal tooksin näite selle kohta, mida võiks nimetada pärimuslikuks rahvajutuks. Nagu enamik pärimusjutte on ka see jutt traditsiooniline, selle sisu on teataval määral kristalliseerunud, ning see on väljamõeldis. Samuti on lugu lokaliseeritud, nagu enamik muistendeidki - jutu peategelane oli realselt eksisteeriv inimene, tuntud kirikutegelane kõne all olevas piirkonnas.

Siinkohal kasutatud uurimismaterjal koosneb autori poolt läbi viidud intervjuudest ajal, mil töötasin teaduri ja välitööde uurimisrühma liikmena Kesk-Soomes. Siin tsiteeritud jutud on salvestatud ühelt intervjueeritavalt, Juho Oksanenilt (1885-1971). Enne pensionile jäämist töötas hea jutuvestjana tuntud Juho Oksanen kirikuköstrina. Kolm ja pool aastat kestnud välitöö käigus kohtusin temaga mitmel korral, seetõttu oli mul võimalus jälgida tema jutustuste varieerumist erinevatel salvestuskordadel. Tihti jäi meie kohtumiste vahele terve aasta. Mitte kordagi ei täheldanud ma, et ta oleks korranud mõnda juttu, unustades, et on seda juba rääkinud; tihti märkis Juho Oksanen ise, et oli seda mulle juba jutustanud, ja soostus seda kordama vaid siis, kui avaldasin soovi sama juttu uuesti kuulda. Kordusesitused tekitasid minus kasvava huvi: mis juhtub jutu taasesitamisel erinevais situatsioonides?

Intervjueerimiste käigus esitas Oksanen jutu «Praost Renqvist külastab haigeid» kokku neljal korral.

Praost Renqvist läheb haigeid vaatama

Esitus 2	Skeemiline ülesehitus
... ja nii edasi, see on kõik väljamõeldis, eks. aga mis Renqvisti puutub...temale on omistatud nii mõndagi.	Moraal
Kuusepuu	Lahendus (1)
hobune peatus, tõrkus edasi liikumast.	Probleemi püstitus (1)
Kuid kui ta läbi sõrmuse vaatas	Teemaarendus (1)
ja siis ta nägi	Lahendus (2)
Seal praost oligi... see võis olla ka rakmerõngas, millest ta läbi vaatas	Kobav sissejuhatus / Teemaarendus (2)
Ja siis ta nägi, mis seal tee peal oli, mis takistas hobusel edasi minemast.	Lahendus (3)
Kord oli nii ... kirikuõpetaja kutsuti haiget meest vaatama,	Sissejuhatus
aga hobune jäi keset teed seisma.	Probleemi püstitus (2)

Esitus 3	Skeemiline ülesehitus
Teda kutsuti haiget meest vaatama,	Sissejuhatus
aga hobune ühtäkki peatus ja miski ei sundinud teda edasi minema. Mis siis lahti oli?	Probleemi püstitus
Pastor võtab sõrmuse sõrmest ja vaatab läbi selle.	Teemaarendus
Kuusepuu oli veetud üle tee, otse hobuse nina ees. "Hiljaks jäime," sõnab pastor, "haige on juba surnud."	Lahendus
Muistendid, mida muud needki on, ikka muistendid...	Moraal
Ma ei usu neisse - neis pole kuigivõrd tõde.	

Nende kahe versiooni esitust lahutab terve aasta. Kõige õnnestunumal esitusel (3. versioon) lähtub jutustaja jutuskeemist ning sõnastab iga skeemiosa täislausetega. - Samas, kõige ebaõnnestunumal esitusel (2. versioon) korduvad skeemiosad sageli ning laused jäävad lõpetamata. Lisaks ajalisele ebaühtlusele võivad selle versiooni põhjuslikud seosed samuti segaseks jääda.

Miks siis nii? Traditsioonikandja mällu talletatud esitust on raske eristada folklooriloomingu ja taasloomingu teistest teguritest. Iga zhanri ja jutukonteksti eripära on tihedalt seotud esitaja isikuga ning sellega, kuidas ta informatsiooni mällu talletab (Kaivola-Bregenhøj 2000). Vaadeldes konteksti, milles see versioon esitati, näeme, et tegu oli mitteametliku koosviibimisega, kus Juho Oksanenil paluti ilma igasuguse ettevalmistuseta jutustada see konkreetne lugu. Intervjuu salvestati Oksaneni külaskäigu ajal Helsingis. Valitses lõbus meeleolu - salvestuse ajal joodi Oksaneni kaasatoodud koduõlut. Kuuldes küsimust, leidis Oksanen ennast seisus, mida Walter Chafe (1980: 46-47) nimetab «maailmavahetuseks», olles sunnitud lülituma ümber ühelt vestlusteemalt teisele nii kiiresti, et tal polnud aega asetada kõiki jutuelemente täpselt sinna, kuhu vaja. Arvestasime, et Oksanenile ei meeldi üleloomulikku sisaldav zhanr, kuid ta siiski üritas lugu meenutada. Pöördudes tagasi minu eelmisel päeval esitatud küsimuse juurde selle kohta, kas ta usub üleloomulikesse nähtustesse, esitas Oksanen oma parima versiooni sellest jutust. Oma kolmandat esitust alustas ta spontaanselt sõnadega: «Muide, sa küsisid mult kunagi, kas seal oli midagi, noh...» Seega oli lugu praosti kohtumisest nähtamatute jõududega oma vormilt hilinenud tagasiside meie vestlusele. Ning jutustaja oli valmis esitama muistendit, mille ta oli eelnevate päevade jooksul mõttes konstrueerinud.

Näitest selgub, et versiooni, mida uurijal õnnestub kuulda, mõjutavad mitmed tegurid. Intervjueeritavate võime meenutada ja jutustada on seotud ja sõltub esitussituatsiooni meeleolust, kuulajaskonnast ning jutustaja enda kognitiivsest taustast.

Korduvate jutuversioonide tähtsuse põhjal järjekorda asetamine rõhutab uurija vaatepunkti ja põhineb esinemiste võrdlusel. Kuulamisel saab ka «halvimast» versioonist ühtne tervik, millest selgub samuti sündmuste käik. Keeleteadlased kasutavad väljendit *pragmaatiline nidusus* tähistamaks seda, et tekstiloogika ilmneb kõnesituatsioonis (Kauppinen & Laurinen 1984: 203; vrd ka Tannen 1982: 1). Narratoloogias tähendab see seda, et isegi ebamäärane

ideede seostamine paraneb, kui jutustaja rõhutab jutu haripunkti, näiteks imiteerides kedagi või midagi või muutes häälekõrgust või -tugevust. Kuulaja seega ka näeb esitust. Kõik jutustaja poolt kasutatavad paralingvistilised vahendid täiendavad sõnastust. Teadlasel pole võimalik uurida seda, kuidas konkreetne jutustaja mäletab pelgalt tekstinäidete põhjal. Esitussituatsioonis osalemine võib anda aga sootuks keerukama ülevaate. Peale selle on esitussituatsioonis abiks jutu kordamisele ka see, et kuulaja, kes tunneb kultuurilist ja siinsel juhul ka traditsioonilist jutuskeemi, oskab jutus esinevaid lünki ka ise täita. Narratoloogiat uurivad psühholoogid (nt. Thorndyke & Yekovich 1980) on tõestanud, et kuulaja püüab isegi struktureerimata tervikut kohandada mingi olemasoleva skeemiga. Kuulaja on suuteline eraldama mõttes olulise ning ühendama selle loogiliseks tervikuks.

Asudes uurima sama jutu mitut erinevat versiooni, võivad teadlast oodata ees nii mõnedki üllatused. Üks Juho Oksaneneni meelisjutte räägib mehest, kes ajas kodus puskarit ja mängis teda arreteerima tulnud politseile vingerpussi. Tavaliselt ühendas Oksanen jutustamisel kaks lühemat lugu üheks. Üks neljast tema esitatud versioonist oli aga teistest lühem ning ka sõnastus erines tavalisest. Siinkohal toon ära selle loo kaks versiooni pealkirja all «Heikki ja võimud».

Heikki ja võimud

Esitus 2

Jutt b

Kord läksid vana Broms, kohtutäitur, ja Lundström, kes oli politseis ülemkordnik, inspekteerima puskariaparaate, ka Vintturis (külas), ja

Juba 1866. aastal oli Soomes uueks seaduseks, et salaviina ajada ei tohi ning joomapäevad seega loetud.

Nii läksid nad puskarimasinat otsima

ja seal oli Heikki Iitempaasi, oma Iitempaasi talus jaä

meie Heikki ise, ja leidsidki sealt puskariajamise aparaadi.

Võtsid selle kaasa ja hakkasid kelgule kandma,

aga aparaat ei tulnud enam sõrmede küljest lahti, püüdsid nad, mis nad püüdsid.

Igatahes nii räägiti.

See Heikki tegelikult oskas loitsida. Nõidus nii, et aparaat jäi neile käte külge ja nood hüüdsid: «Tule võta oma puskarimasin.» Nad ei saanud seda kuidagi oma kelgule. (Kihistab)

Kes teab, kui palju tõde selles on. Inimesed vähemalt rääkisid nii, paljud on seda lugu ka kuulnud. (3 sekundit)

Tegelikult ma ei usu, et keegi suudaksä et nad tõesti aparaati käte küljest lahti ei saanud. (3 sek) (Naerab)

Esitus 3

Jutt a

Kõigepealt - räägiti, et ta nimi oli Hiipempaasi, või oli see Iidempaasi, vahel olen kuulnud ka öeldavat Iitempaasi, ja Heikki oli see, kellest praegu jutt käib.

Ta oli nägija. Ja seal Vintturis (külas) ajasid nad salaviina, see oli kena vaikne koht, ja siis see Heikki, ta ajas oma puskarit, aga võimud said haisu ninna ja tulid asja kaema ja (2 sek) Heikkiga rääkima.

Heikki ei lasknud ennast neist häirida, pakkus neile,

Sel ajal oli Proms kohtutäitur, need Promsid olid juba terve igaviku kohtutäiturid olnud, läbi mitme põlvkonna, inimesed küsisid ikka, et «Kes Sysmäs praegu Proms on?» ... ehk siis kohtutäitur.

Ja vana Lundström, tema poeg oli ka, üks mu tuttav politseinik, aga see oli vana Lundström, eelmise isa, kes oli nagu ülevaataja. Mäe peal, seal kiriku kõrval on tema ausammas, kus on kirjas, et ta oli «prokfokt» (prefekt) või mis iganes see rootsi keeles on.

Nii nad lähevad, ja keda nad kohtavad - muidugi Heikkit, ja Heikki andis talle maitsta, Lundströmile, ja Lundström viskas joogi tagasi, läks tühja klaasi laua peale panema, aga see ei tulnud sõrmede küljest lahti. «Mis see siis on,» küsib meie Heikki, võtab sõnalausumata klaasi pihku, mehel pole sõrmede küljes midagi, ei vaiku, liimi ega midagi.

Jutt b

Aga siis läks jutt puskarimasina peale. Loomulikult leidsid nad ka selle üles, tavaline asi, kohtutäitur ja ülevaataja, võtsid aparaadi endaga kaasa ja hakkasid kelgule viima.

Heikki vaatas pealt, kui nad masinat minema kandsid, aga kui hakkasid seda kelgule tõstma, ei tulnud neil enam käed masina küljest lahti, seal nad siis olid. Jumal teab, mis neid kinni hoidis. Aga inimesed tõesti räägivad nii, ja Heikki pidi neile appi minema, nad hüüdsid teda, tema oli kõik see aeg pealt vaadanud. «Tule ja võta oma puskariaaparaat, meil pole sellega midagi teha.»

Nad ei saanud selle küljest sõrmi enam lahti. Heikki siis tuli, haaras masina kätte ja marssis sellega minema, ja lool lõpp. (Kihistab). Nii pärimus räägib. Lugu oli laialt levinud, jõudis minugi kõrvu.

Siinkohal võiks püstitada nii mõnedki küsimused nii mälu kohta kui ka loo esitussituatsioonide erinevuste kohta, siiski keskenduksin esitusele nr 2. Jutukontekstis ei viita miski sellele, et Juho Oksanen oleks unustanud osi esitusele tulnud jututervikust. Juurdlesin selle esituse üle pikalt, ja alles pärast mitmekordset lindi kuulamist kargas mulle pähe võimalik põhjus. Tegu polnud lihtsalt mälu lünga, vaid jutustaja kiire reaktsiooniga vestluse käigus esitatud väljakutsele. Sel juhul moodustas jutustus osa temaatilisest tervikust, kus polnud vajadust esitada eraldi kirjeldust salaviina ajajast, vaid selle eesmärk oli esitada versioon, mis vastaks võimalikult täpselt vestluse käigus tõstatatud küsimusele. Oksanen kontrollis oma mälu täielikult ning on võimeline kohandama esituse vastavalt kontekstile.

Artikli alguses viitasin huvipakkuvatele seostele mälu ja jutu varieeruvuse vahel. Alljärgnevalt üritan seda lahata oma uurimismaterjali põhjal. Analüüsides varieeruvust ja narratiivi sõnalist esitust mikrotasandil, on olulisimad korduvad jutud, kuna need võimaldavad võrrelda keelelist ja situatsioonikonteksti, jutustaja võimekust ja tema psüühilist ning füüsilist seisundit, ja intervjuuerija, jutustaja ja kuulajaskonna vahelist suhtlemist ühe ja sama loo puhul.

Juho Oksaneni poolt esitatud korduvatest juttudest kirjutades analüüsisin kokku 16 erineva jutu esitusi (igast jutust 3-4 versiooni). Võrdlesin neid struktuuritasandilt, neis esinevaid skeemiüksusi ja sõnastust. Oksaneni räägitud juttudes esinevad peamised skeemiüksused (sissejuhatus, probleemi püstitus, teemaarendus, lahendus ja moraal) tavaliselt just sellises järjekorras. Teisisõnu: jutuskeem organiseerib jutustust ning aitab jutustajal seda meelde tuletada. Ülaltoodud näide kõige kehvemast Pastor Renqvisti jutuversioonist on selles suhtes erandlik, kuna siin näib jutustaja kobavat süzheeliine kogu esituse käigus. Mingil määral oli siin tegu aga ka sellega, et jutt oli nii värske, et polnud veel omandanud konkreetseid piirjooni.

Pöördudes nüüd tagasi skeemiüksuste sõnastuse juurde, ilmneb, et varieeruvus on küllaltki kergesti eristatav. Ühtki jutustust pole sõna-sõnalt korratud. Muidugi oleks see vastuolus jutustuse põhiolemusega: jutustaja loob oma loo jutustamise käigus ning varieerumine on sõnastuses esmatähtis. Reeglina esineb varieerumine jutu alguses või lõpus, kas siis informatsiooni lisamise või ärajätmise näol. On tähelepanuväärne, et varieerumine mõjutab tihti peale muidu võrdlemisi stabiilseid üleminekufraase, määrsõnu või kommentaare, mis juhatavad sisse uue skeemipärase episoodi.

Minu poolt analüüsitud kuueteistkümnest jutustusest on viie puhul korratud samu struktuuriüksusi ja sõnastust igal esituskorral. Asjaolu, et kolm jutustust on naljalood, peegeldab jutužanride eripära. zhanrid erinevad üksteisest ka muus osas. Nagu Anna-Leena Siikalagi (*Interpreting Oral Narrative*, 1990), avastasin, et uskumusmuistendehis rõhutatakse just nimelt probleemi püstitust ja lahendust, samas kui kohaliku ajaloolise legendi puhul on esikohal laialdane sissejuhatus ja kommentaarid.

Uurimismaterjalist ilmneb, et probleemiasetusele eelnevat struktuuriüksust ei korrata kunagi täpselt samas sõnastuses. Sama kehtib moraalil puhul. Jutustuse otseses kõnes peetakse dialoogi enamasti struktuuriüksuseks, mis erinevail esitustel ei muutu. Kuid Oksaneni jutustatud lood viitavad sellele, et viis, kuidas dialoogi korratakse, võib vägagi erineda ning sõltub selle sisulisest tähtsusest.

Kõige tugevamalt mõjutab juttu selle esituse sagedus. Jutud, mida Oksanen sagedamini esitas ja mis moodustasid tema n-õ tuumrepertuaari, olid ülejäänutest tihtipeale lühemad ja ka paremad. Ettevalmistuseta esitatud jutud on tavaliselt parimad, kuna sellistel juhtudel on jutustajal võimalus teha läbi kognitiivne protsess ja selle käigus teha valikuid kõikidel tasanditel.

Artikli järgnevas osas üritan analüüsida jutuainest, mida veel kümme aastat tagasi peeti folklooriurijate poolt küllaltki kaheldava väärtusega materjaliks. Ilmselt oli asi selles, et seda ei suudetud liigitada traditsiooniliste zhanride hulka. Nimelt on tegu n-õ isiklike kogemusjutudega ehk suulise ajaloopärimusega. Taina Ukkonen (2000) defineerib seda tüüpi juttu kui «vabas vormis narratiivi, mille sisu on individuaalne, ja olles faktitruu, on oma olemuselt mineviku kordamine». Selles valguses on suulist ajaloopärimust peetud folkloori vastandiks, samal ajal arvatud ka folkloorijutte täiendava ainese hulka. Näiteks paljud tänased noored Soome teadlased on uurimisaluseks võtnud just suulise ajaloopärimuse, selle erinevad avaldusvormid, sisu ja funktsioonid.

Minu kokkupuude suulise ajaloopärimusega oli algul küllaltki ebamäärane. Mõni aasta hiljem töötasin jällegi välitöödel, kus naljalugude ja muistendite asemel kuulsin hoopis elulookirjeldusi. Üks põhjuseid, miks ma sellel teemal peatun, on see, kuidas mälu on seotud emotsioonidega.

1992.-1993. aastal oli mul võimalus intervjueerida Venemaal Peterburi lähistel elavaid ingerisoomlasi. See vähemusrühm oli kolme aastasaja vältel hoidnud alal oma emakeelt ja soome rahvatraditsioone. Alates 17. sajandist olid selle rahvakillu liikmed elanud enamjaolt venekeelse elanikkonna seas. Praegusel nõukogudejärgsel ajastul olid enamik intervjueeritavatest juba eakad ja üksteisest eraldi elavad inimesed, kes siiski veel mäletasid soome keelt. Nende inimeste elulugude korduvad märksõnad puudutasid Teise maailmasõjaga seotud sündmusi, mis osutusid pöördepunktideks nende elukäigus, tähistades lapsepõlve ja noorusaja lõppu.

Nendesse soome päritolu inimestesse olid jätnud sügava jälje stalinliku režiimi repressioonid. Üldiselt võttes võime rääkida «kannatusjutust» ehk raamistikust, mille iga jutustaja täitis omaenese kogemuste ja emotsioonidega. Nende inimeste elu tähistasid repressioonid, hirm, nälg ja oma elu otsast peale alustamine. Kõiki minu poolt intervjueeritavaid olid puudutanud needsamad välised sündmused, mille üle neil endil polnud mingit kontrolli. Neid sündmusi ei suutnud nad unustada ning neist ei võinud ka kõrvalistele kõnelda. Nende ingerisoomlaste eluloojutustusi iseloomustab hämmastav selgepiirilisus sündmuste vahel, mida paljud olid kogenud. Erinevaid episoodide lahutasid kindlad kuupäevad ja välised sündmused, mis korduvad ühest eluloost teise: sõja puhkemine, evakueerimine Soome, deporteerimine tagasi Nõukogude Liitu, katsed naasta koju Ingerimaale, millele järgnes teade, et üritajad deporteeritakse 24 tunni jooksul, ning pärast Stalini surma viimaks võimalus tagasi koju pöörduda.

Autobiograafilist materjali on vaadeldud kui «mina-zhanri» (Kondrup 1992: 42), milles «kunstnik» sulab ühte «modelleeritavaga» (Gusdorf 1980: 31). Tõepoolest, mõned Ingerimaal intervjueeritute jutustused on esitatud ainsuse esimeses pöördes, kuna enamasti vestlesin ma ühe inimesega korruga ja tundsin huvi just tema elu vastu. Kuid vähemalt sama tihti olin tunnistajaks jutustustele mitmuse esimeses pöördes, isegi tekstitasandil, kuna need välised sündmused mõjutasid ju kõigi elu - näiteks deporteerimised puudutasid eranditult kogu perekonda, suguvõsa, küla. Need n-õ tavalised pöördepunktid inimese elus - kriisid ja nooruse eneseotsingud, kool ja erialavalik, abielu, koduloomine ja lastesaamine - on saanud selle kõrval ilmselgelt vähema tähelepanu osaliseks.

Üllatavalt suur osa elulookatkeid minu uurimismaterjali hulgas moodustab osa kollektiivsest mälestusest, mille peategelane pole mitte «mina», vaid «meie, ingerisoomlased» (Kaivola-Breghøj 1999: 48-60). Alljärgnevas jutustuses meenutab 64-aastane naine, kuidas Saksa-Vene rinde lähenedes kogu ta koduküla evakueeriti ning elanikud aitasid üksteisel pääseda sõjakolledustest. Näide algab pika kirjeldusega põgeniketeekonnast ja deporteerimisest Peterburi lähedal asuvast kodust läbi Eesti ja üle Soome lahe Soome. Seal järgnes aga sunniviisiline teekond tagasi, ja mitte koju, vaid tundmatusse Venemaa nurka. Sündmused on esitatud naisjutustaja suu läbi.

Evakueerituna Soomes

Noh, kui ma veel laps olin, elasime ema ja isaga Virkkalas. Õde saadeti Saksamaale. Sakslased tulid siia. Andsid meile tervelt 12 tundi, et küla tühjaks teha. Kõik pidid lahkuma. Hommikul pärast kella kaheksat ei tohtinud keegi enam kusagile minna. Ja

kella kuueks hommikul pidi kõik Eestisse minekuks valmis olema. Meile anti hobune, ja lapsed... pidime kõik oma vara kottidesse mahutama. Kogu kari jäi maha, ja kõik muu, mis meil oli, samuti. Nii jõudsimegi Hatsinasse [---] natsid tõid meid sinna. Ja nii me ootasimegi. Siis pandi meid vagunisse ja meid toodi siia Soome lahe äärde. [---] Kõigepealt viidi meid, seal olid sellised hiiglasuured sõdurite barakid. Noh, sõjaväehoone, sõjaväehoonetesse meid majutatigi. Juudid olid ühes. Meie teises. Nii me seal sõdurite hoonetes olime. Arvatavasti olime seal umbes nädala, siis viidi meid edasi rannikule, Soome lahe rannikule. Ja siis ma mäletan, seal oli üks väike Saksa laev, laeva nimi oli Siilas, ja meid oli seal laeval kuusteist, me kõik olime veel väljas laevatekil. Siis hüüti Virkkilä küla nime, kõik Kousunkylä lapsed ja kõik täiskasvanud, kõik me läksime laevale ja meid viidi Raumasse, Raumasse viidi meid, Rauma sadamasse.

Hoolimata sellest, et olin oma küsimused adresseerinud intervjueeritavale ning küsinud tema elus aset leidnud sündmuste kohta, oli tema mälus jutustuse peategelaseks «meie, ingerisoomlased». Originaaljutustuses korratakse asesõna «meie/meid» kokku 19-l korral. Uurija jaoks seisneb jutu traagilisus jutustaja suhtumises (nt lühike lause «Õde saadeti Saksamaale», mis kõlab soome keeles veelgi lühemalt «Sisko Saksaan»), kannab endas peaaegu kogu elulugu). Jutustaja meenutustes sulab isiklik ja kollektiivne kokku ühiseks mäluks, võttes enesele seega vabatahtlikult nii ühiskondliku mälu kui ka südametunnistuse rolli.

Eluloo keskmes pole mitte üksikisik, vaid kogu inimgrupp. «Meie»-jutustus annab tunnistust tugevast gruppikuuluvusest ja asjaolust, et sarnaseid kogemusi on paljudel ja enamasti oli isegi parima tahtmise korral neid võimatu unustada. Ka selle jutu puhul tasub vaadelda tegusõna vormi kasutust. Selle meenutuse kirjelduses on oluline passiivi kasutamine (nt «Siis pandi meid vagunisse» ja »meid toodi siia») ning korduvad tegusõnad 'andma', 'tooma' ja 'viima', mis rõhutab, et neid otsuseid ei teinud mitte jutustaja ise ega tema perekond, vaid keegi teine.

Oma elust kõneldes liikusid intervjueeritavad ühest ajaloolisest või emotsionaalsest pöördepunktist teiseni, kuid ei jäänud peaaegu kordagi mõtisklema vahepealsete rahulike perioodide ehk «normaalse» elu üle. Nende elusid kujundanud valusad muutused jätsid neisse sügavama jälje kui tavalised igapäevased toimetused. Üheks põhjuseks, miks nad ei «mäleta» või ei kõnele neist asjust, võib vahest olla ka kartus, et see jutt jääks liiga ebahuvitavaks. Sotsioloog Maurice Halbwachs (1992/1941/: 50-51) osutab individuaalse ja kollektiivse mälu erinevustele, väites, et inimene meenutab, aga kollektiiv määrab selle, mida on mõtet meenutada ja mida on vaja mäletada.

Inimene, kes jutustab omaenese elust, teeb tagasivaate minevikusündmustele. Selle käigus võib jutustaja anda oma möödunud elule järjepidevuse, mis minevikusündmuste keerises oleks olnud mõeldamatu. See on üks narratiivsuse seadustest, millel on kalduvus võimendada intervjuu käigus, kus teemadevalik ja intervjuerija küsimused keskenduvad küsitlitava elule. Küsimus pole mitte selles, kas jutustaja mäletab «õigesti» või mitte, vaid pigem selles, mida ta tahab mäletada ja kuidas. Või nagu ütleb norra teadlane Eva Danielsen: «Head elu ja head juttu ei saa mõõta sama mõõdupuuga» (Danielsen 1995: 114). Folklooriuurija ei otsi isikujuttudest seda üht ja ainust tõde, vaid üritab selgitada, mis tähtsus on mälu jutustaja jaoks ja mida jutustaja tahab oma looga öelda.

Piinarikaste läbielamiste meenutamine on emotsionaalselt kurnav, nii mõnedki jutustajad on mu intervjuude käigus nutma puhkenud. Kõige sagedamini tuli seda ette siis, kui nad kirjeldasid tagasisaatmist Nõukogude Liitu, kus, vastupidiselt lubatule, ei võinud nad naasta oma

kodukohta, vaid saadeti võrastesse paikadesse. Emotsionaalne pinge muutus kohati nii tugevaks, et mul endalgi oli intervjuerijana raske osavõtmatuks jääda, ja pani mind tahes-tahtmata küsima endalt, kas mul oli üldse õigust kiskuda lahti vanu haavu. Teisalt võib erapooletu uurija aidata küsitlaval ja kogu rahvusrühmal vabaneda tundeist, nagu oleks neist lihtsalt mööda mindud ja unustatud, ning aidata neil end kuuldavaks teha.

Kui rahvajutu esitaja soovib äratada ja hoida oma kuulajaskonna tähelepanu, ei tohi ta iial kaotada silmist jutu iva ning peab suutma seda ka edasi anda. Sama kehtib ka eluloo-jutustuse kohta: jutustaja peab suutma sõnastada oma mälestused nii, et kuulaja neist aru saaks ja huvituks.

Mõnede jaoks võivad mälestused olla nii valusad, et ainus võimalus neid taluda on unustamine. Näiteks on täheldatud, et holokausti ohvritele on tihti vastumeelt kõnelda oma läbielamistest, kartes hingepiinu, mida mälestused neis tekitada võivad. Kuid mälestuste abil on võimalik saavutada ka ühiskondlikku tunnustust ning lugupidamist nii omaenese kui ka vastava rahvarühma tõe kohta.

Igal jutustajal - igapähele meist - on oma kultuuriline arusaam jutustuse ülesehituse, sobiva esitusviisi ja õige kuulamisviisi kohta. See arusaam, nimetatagu seda kas või jutuskeemiks, aitab meil mäletada ning ka mõista, miks me mäletame ja sõnastame oma mälestusi just nii, nagu me seda teeme.

Tõlkinud Kait Realo

Suuliselt esitatud Nairobis ISFNR kongressil 2000. a juulis

Kirjandus

- Bartlett, Fredric C. 1932/1977. *Remembering: A Study of Experimental and Social Psychology*. Cambridge.
- Chafe, Wallace L. 1980. The Deployment of Consciousness in the Production of Narrative. Wallace L. Chafe (toim). *The Pear Stories. Cognitive, Cultural, and Linguistic Aspect of Narrative Production*. Norwood, New York.
- Danielsen, Eva 1995. Livshistorier - fakta eller fiktion? *Norsk Antropologisk Tidskrift*, nr 6. Oslo.
- Gusdorf, G. 1980. Conditions and limits of autobiography. J. Oiney (toim). *Autobiography: Essays theoretical and critical*. Princeton, New Jersey.
- Halbwachs, Maurice 1941/1992. *On collective memory*. Lewis A. Coser (toim, tõlk, eessõna). Chicago.
- Honko, Lauri 1980. Kertomusperinteen tutkimustavat ja niiden tulevaisuus. Pekka Laaksonen (toim). *Kertojat ja kuulijat*. Kalevalaseuran vuosikirja 60.
- Hoppál, Mihály 1980. Folk Narrative and Memory Processes. Burlakoff, Nikolai & Lindahl, Carl (toim). *Folklore on Two Continents. Essays in Honor of Linda Dégh*. Bloomington.

- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1996. *Narrative and Narration. Variation in Juho Oksanen's Storytelling*. FF Communications 261. Helsinki.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1999. Life as a narrative. Ingrian-Finns tell about their vicissitudes. Teinonen, Markku & Virtanen, Timo J. (toim). *Ingrians and Neighbours*. Focus on the eastern Baltic Sea region. *Studia Fennica Ethnologica* 5. Helsinki.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 2000. *Variation in Folklore*. Forthcoming in *Studia Fennica Folkloristica*. Helsinki.
- Kauppinen, Anneli & Laurinen, Leena 1984. *Tekstejä teksteistä. Muisti- ja tekstilingvistiikan sovelluksia asiatekstien referoinnin problematiikkaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 412. Helsinki.
- Kondrup, Johnny 1992. Självbiografin. En traditionalisk genrebeskrivning. Tigerstedt, Christoffer & Roos, J. P. & Vilkkö, Anni (toim). *Självbiografi, Kultur, Liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Stockholm.
- Siikala, Anna-Leena 1990. *Interpreting Oral Narrative*. FF Communications 45. Helsinki.
- Tannen, Deborah 1982. Oral and Literate Strategies in Spoken and Written Narratives. *Language, Journal of Linguistic Society of America*. 58, nr 1.
- Thorndyke, Perry W. & Yekovich, Frank R. 1980. A Critique of Schema-Based Theories of Human Story Memory. *Poetics*, 9, nr 1-3.
- Ukkonen, Taina 2000. Muistitieto tutkimuksen kohteena ja aineistona. *Elore* 2000, nr 2. Joensuu.